

VICENT TEROL I GRAU

ANÀLISI DEMOGRÀFICA DE LA POBLACIÓ D'ALGEMESÍ SEGONS EL CENS DE FLORIDABLANCA (1787)

RESUM

Aquest estudi tracta de l'anàlisi demogràfica d'un poble valencià d'economia agrària a les darreries del segle XVIII.

Dues són les notes més importants que extraiem d'aquest treball: posar de relleu que, malgrat ésser el millor recompte de l'època preestadística, el Cens de Floridablanca té bastants punts d'escassa fiabilitat; i demostrar com el canvi demogràfic experimentat per la població d'Algemesí durant el darrer quart de segle fou més conjuntural que no pas indicador d'una tendència cap al cicle demogràfic modern.

ABSTRACT

This paper is about the demographic analysis of an agrarian valencian village in the late XVIII Century.

Two main points should be underlined:

- a) Although Floridablanca's census was the best one of pre-statistical times it has many weak aspects to make it reliable.
- b) The demographic change of Algemesí's population through the last quarter of century was due more to the actual situation of that moment than a real indicator towards the modern demographic cycle.

INTRODUCCIÓ

El segle XVIII representà per al conjunt de la població espanyola un fort increment, aproximadament d'un 40%, des del 1717 al 1797¹. Aquest augment absolut de la població es produí d'una manera desigual, ja que alguns territoris anaren més depressa que altres. Així, l'antic Regne de València passà de 355.000

¹ NADAL, J., *La población española*, Barcelona, 1973 (3.ª edición), p. 89. Romero de Solís, en *La población española en los siglos XVIII y XIX*, Madrid, 1973, p. 138, dona un percentatge del 38,2%, que és sensiblement inferior al de Nadal.

habitants el 1714 a 907.500 habitants el 1797², és a dir, incrementà la seua població en un +55%. La vila d'Algemesí (Ribera Alta), que el 1714 comptava amb 2.169 habitants, arribava als 4.950 el 1794, cosa que suposà un augment percentual del 228%, amb un increment anual de 11,2%.

Pel que fa a la localitat riberenca, ens trobem davant d'un poble que duplicà la seua població en tan sols 80 anys, amb un ritme creixent superior al de qualsevol territori estatal, a excepció del mateix País Valencià, tot i que, si agafem el percentatge d'augment que dona G. Anes³, el creixement d'Algemesí és superior al del conjunt del País Valencià.

Per a l'estudi demogràfic d'un poble d'economia agrícola, com era Algemesí al finals del segle XVIII, comptem amb un valuosíssim instrument: el Cens de Floridablanca del 1787. Així mateix disposem dels Llibres de Defuncions, Naixements i Matrimonis produïts a Algemesí durant tota la centúria⁴, i que ens serviran, no solament per a aclarir dubtes, sinò, el que considerem més important, per a contrastar-ne les quantitats.

FIABILITAT DEL CENS DE FLORIDABLANCA

Abans de començar l'anàlisi demogràfica d'Algemesí, és necessari veure el punt de fidelitat que aquest recòmpte censal té per al poble en qüestió. Per averiguar-ho, utilitzarem els següents tests: *a)* comparació de la població absoluta, *b)* taxa de masculinitat i *c)* taula de supervivència. No emprem el mètode de J. DUPAQUIER⁵ per considerar que tenim pocs grups o xifres per a controlar.

Les dades que per a Algemesí dona el Cens de Floridablanca es reflecteixen al quadre següent:

² PÉREZ PUCHAL, P., *Geografia de la població valenciana*, València, 1976, p. 36. El mateix Pérez Puchal diu que els 355.000 habitants són «calculant més bé per baix» (op. cit., p. 34).

³ ANES, G., *Las crisis agrarias en la España moderna*, Madrid, 1970, p. 141. Segons Anes, l'augment de la població valenciana quedaria reduït al 200,9% entre 1714 i 1797.

⁴ Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume, d'Algemesí. Els llibres que hem fet servir per al present estudi han estat els següents:

a) Llibres de Batejos: 6 (6-1-1661 a 11-1-1703), 7 (4-1-1703 a 31-12-1726), 8 (3-1-1727 a 29-12-1748), 9 (31-12-1748 a 30-12-1779), 10 (31-12-1779 a 1-1-1794), 11 (22-1-1794 a 17-11-1801), 12 (17-11-1801 a 24-4-1815) i 13 (23-4-1815 a 31-12-1825).

b) Llibres de Mortuoris: 1 (16-3-1564 a 30-12-1702), 2 (4-1-1703 a 25-12-1773), 3 (9-1-1774 a 30-12-1799) i 4 (26-1-1800 a 30-5-1811).

c) Llibres de Desposoris: 3 (11-1-1661 a 29-11-1702), 4 (9-12-1702 a 29-12-1726), 5 (4-1-1727 a 30-12-1748), 6 (1-1-1749 a 24-12-1779), 7 (5-1-1780 a 27-7-1793) i 8 (13-8-1793 a 12-8-1819).

⁵ DUPAQUIER, J., «Problèmes de contrôle des dénombrements», *Annals de Demographie Historique*, 1972, pp. 203-214. Aquest mètode, anomenat de «freqüència de la xifra de les meitats», especifica que un cens és fiable quan la proporció de cifres acabades en zero és pròxima al 10%, i la de les xifres parells del 40%.

CUADRE I

La població d'Algemesí segons el Cens de Floridablanca, 1787⁶

Grups d'edats	Solters				Casats				Vidus				Total	%
	Homes	%	Dones	%	Homes	%	Dones	%	Homes	%	Dones	%		
0-6	332	8,17	296	7,28	—	—	—	—	—	—	—	—	628	15,45
7-15	433	10,65	368	9,05	—	—	—	—	—	—	—	—	801	19,70
16-24	282	6,94	259	6,37	21	0,52	95	3,34	—	—	—	—	657	16,17
25-39	107	2,64	49	1,21	341	8,39	351	8,64	14	0,34	32	0,79	894	22,01
40-49	12	0,29	187	4,60	202	4,97	20	0,49	20	0,49	52	1,28	493	12,12
50 i més	19	0,46	90	2,22	207	5,09	70	1,72	70	1,72	136	3,34	592	14,55
<i>Total</i>	1.185	29,15	1.249	30,73	771	18,97	536	13,19	104	2,55	220	5,51	4.065	100

a) Si comparem la població total del quadre anterior amb la que facilita el Cens d'Aranda vint anys enrere⁷ de 3.892 habitants, veiem que la població ha augmentat solament en 173 persones, xifra molt migrada, si observem com, durant aquest mateix període, el moviment natural fou de 4.253 neixements i tan sols de 1.558 defuncions, amb un saldo vegetatiu positiu de 2.695 persones⁸. Per altra part, d'aquesta darrera xifra hauriem de descomptar l'emigració que, malgrat no tenir dades concretes, hagué de produir-se a conseqüència de la crisi de la morera i dels circuits de venda de la seda en brut⁹. La disminució d'immigrants¹⁰ i el descens de matrimonis celebrats¹¹ ens poden ajudar a entendre una mica la minva d'un saldo vegetatiu tan elevat.

CAVANILLES, per la seua banda, ens dona per a Algemesí una població de 1.100 veïns el 1794, o siga un total de 4.950 habitants, si utilitzem el coeficient 4,5¹². Així, solament en 7 anys, del 1787 al 1794; la població hauria augmentat

⁶ Les dades de població donades per a Algemesí les hem tretes de Castelló Traver, J. E., *El País Valencià en el Censo de Floridablanca*, València, 1978. Segons aquest recompte, el total d'habitants per Algemesí és de 4.076. La diferència d'11 persones, les quals no són incloses dins de cap grup d'edats, és degut a que les situa a l'apartat «población en comunidades», és a dir, religiosos. Per a la realització d'aquest treball hem tingut en compte la xifra de 4.065 habitants.

⁷ Aquest cens va ésser realitzat per l'Arquebisbat de València, i el seu resum es troba al Cens de Floridablanca.

⁸ Entre 1768 i 1787, el creixement vegetatiu sempre fou positiu, a excepció del de l'any 1785 (CV = -19).

⁹ TEROL GRAU, V., «Algemesí fa quatre cents anys», *Butlletí Municipal d'Informació «Berca»*, n.º 21, Algemesí, 1984, pp. 16-19.

¹⁰ SEGURA DE LAGO, J., *Llinatge d'un poble valencià: Algemesí*, València, 1975, p. 28.

¹¹ L'evolució dels matrimonis entre 1758 i 1787 fou la següent:

	Mitjana decennal
1758-1767	42,6
1768-1777	40,2
1778-1787	38,9

¹² CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Zaragoza, 1958, tomo I, p. 265.

en 885 persones. Contràriament al que succeí en el període 1778-1787, el nombre de matrimonis s'incrementà i de 38,9 passà a 46,2 de mitjana anual durant el decenni 1788-1797, cosa que suposa que la conjuntura econòmica millorà posteriorment al 1787. D'aquesta manera les xifres demogràfiques del decenni 1781-1790 foren superades els anys següents (Quadre II).

QUADRE II

Evolució de les mitjanes desenals de naixements, defuncions, saldo vegetatiu i matrimonis a Algemesí, 1751-1800

Decennis	Naixements	Defuncions	Saldo vegetatiu	Matrimonis
1751-1760	190,2	63,9	126,3	37,4
1761-1770	216,5	73,6	142,9	47,6
1771-1780	218,8	64,1	154,7	36,7
1781-1790	174,8	77,6	97,2	40,3
1791-1800	185,4	68,9	116,5	44,9

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

En definitiva, resulta difícil explicar a través del Cens de Floridablanca com, durant 20 anys, la població solament augmentà un 4,4%, i com, en tan sols 7, cresqué un 21,7%, quan la tendència demogràfica fou irregularment a l'alça fins al 1771, i clarament a la baixa fins al 1795 (Gràfic 1). La causa d'aquesta discordança de números resideix en l'ocultació, és a dir, en el no censament d'una part de la població per raons fiscals o militars. Aquest cens tractà d'evitar l'ocultació de veïns no realitzant cap inscripció nominal, però no pogué impedir-ho i així ho reconeix el mateix recompte¹³.

QUADRE III

Taxa de masculinitat (dones = 100)

Teòrica		Algemesí 1787		Relació y/x
Grups d'edats	Homes (x)	Grups d'edats	Homes (y)	
0	105,0	—	—	—
0-9	102,3-102,4	Fins a 7	112,1	109,5-109,4
10-14	102,8	7-15	117,6	114,3
15-24	103,3-103,9	16-24	85,6	82,8- 82,3
25-39	104,7-106,2	25-39	106,9	102,1-100,6
40-49	105,8-104,0	40-49	90,3	85,3- 86,8
50-84	101,0- 74,3	50 i més	100,0	99,0-134,5

Font: Elaboració pròpia.

¹³ PÉREZ PUCHAL, P., op. cit., p. 36. Estima en un 10% l'augment que, per a tot el País Valencià, s'hauria d'aplicar a les xifres del cens. Si així es fes, la població d'Algemesí per al 1787 seria de 4.471 habitants, xifra que considerem molt més pròxima a la realitat que la que dona el Cens de Floridablanca.

b) Com a segon pas per a veure la fiabilitat del cens, hem comparat dues taules de taxa de masculinitat, la teòrica¹⁴ i la que deduïm del cens per a Algemesí. El principal problema que trobem aquí és que els grups d'edats són diferents en les primeres bandes, encara que després s'unifiquen.

Observades les dades del quadre anterior, hom dedueix que les anomalies són evidents, excepte en els grups 25-40 i més de 50. La superioritat masculina entre els 0-15 resulta molt difícil d'explicar, malgrat ésser el País Valencià el territori de més elevada taxa de masculinitat de tot l'estat durant el segle XVIII, degut al fort corrent immigratori cap a aquest país. La qüestió és que els grups d'edats 0-6 i 7-15 són massa baixos per a justificar-se totalment pel fenomen migratori, de tanta importància en el cas valencià. Altra cosa seria veure la influència que les crisis de subsistència, produïdes entre 1754 i 1808¹⁵, van tenir sobre la mortalitat femenina, que és el sexe de menys proporció, així com les edats en què els homes començaren a treballar, amb la repercussió que això podria tenir en el grup 7-15 a efectes de la immigració¹⁶.

El Cens d'Aranda (1768) ens dóna taxes totalment diferents: per a 0-6 anys la masculinitat és del 103,6 i per a 7-15, del 99,11. Aquestes dades, si més no, s'assemblen més a la taula teòrica, i expliquen en part la forta davallada que es produeix el 1787 en el grup 16-24 (85,6), ajudada per l'ocultació, que en aquest cas hauria de ser gran, si veiem que, entre 16 i 24 anys, les dones casades són 4,5 vegades més que els homes del mateix estat civil. Quant al grup 40-49, la taxa de 90,3 està més en relació amb les de 91,2 i 98,5 que dóna el recompte d'Aranda per als grups 16-24 i 25-39, que són els que integrarien el grup següent a aquest darrer, vint anys més tard.

En conclusió, la prova de la taxa de masculinitat no ens demostra la veracitat total del Cens de Floridablanca, encara que per alguns grups d'edat entra dins de les bandes teòriques.

c) Finalment, compararem les generacions d'Algemesí amb una taula de supervivència, tipus de les nacions Unides (Quadre IV), pensant sempre que l'esperança de vida en néixer fos per a Algemesí de 27,5 anys¹⁷. La taula de supervivència ens proporcionarà el nombre de persones que sobrevisqueren en dife-

¹⁴ HENRY, L., *Manual de demografia històrica*, Barcelona, 1983, p. 28. La taula teòrica és del tipus de les Nacions Unides de nivell 20 (esperança de vida = 30 anys), la qual hem simplificat.

¹⁵ ANES, G., op. cit., pp. 430-432.

¹⁶ Sobre el moment de començar a desenvolupar un treball, hem d'assenyalar que aquest podia haver estat influït per l'elevat grau d'analfabetisme de la vila, ja que el 1741 la corona «suprimix per supèrflua i innecessària les classes de gramàtica sostingudes per la vila - ací s'inicia l'analfabetisme d'Algemesí que anirà en augment fins entrat en aquest segle» (Segura de Lago, J., op. cit., p. 27).

¹⁷ La taula tipus ha estat treta de R. Pressat, *La pràctica de la Demografia*, Madrid, 1977, p. 362. Hem agafat com a esperança de vida 27,5 anys per ésser la més probable per aquella època, com així dedueix M. Livi Bacci («Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the late 18th to the 20th Century», Part I, en *Population Studies. A Journal of Demography*, XXII, núm. 1, 1968, pp. 83-102), el qual, després de realitzar una anàlisi demogràfica, arriba a la conclusió que l'esperança de vida espanyola per aquell temps seria de 27 anys.

rents edats i el total de la població el 1787, agafant un període generacional de 100 anys (1688-1787).

QUADRE IV

Reconstituïció de la població d'Algemesí (1787), mitjançant els batejos

Generacions	Batejos (A)	S_x	Població computada (B)	Grups d'edats
1688-1697	835	$S_{95} = 0,0011$	1	90-99
1698-1707	1.023	$S_{85} = 0,0048$	5	80-89
1708-1717	975	$S_{75} = 0,0451$	44	70-79
1718-1727	1.270	$S_{65} = 0,1251$	159	60-69
1728-1737	1.611	$S_{55} = 0,2169$	349	50-59
—	—	—	558	Més de 50
1738-1747	1.511	$S_{45} = 0,3083$	466	40-49
1748-1757	1.818	$S_{35} = 0,3942$	717	30-39
1758-1762	987	$S_{27} = 0,4544$	448	25-29
1763-1771	2.021	$S_{20} = 0,5107$	1.032	16-24
1772-1780	1.917	$S_{10} = 0,5641$	1.081	7-15
1781-1787	1.194	$S_3 = 0,6698$	799	0-6
1688-1787	15.162	—	5.101	—

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades recollides a l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

Si observem el total de la població computada (B), que resulta de multiplicar els batejos per S_x (= supervivents a les diferents edats), veurem que és una xifra superior a la del cens en un 25%, aproximadament. Relacionant la població real amb la computada (Quadre V), els resultat són desiguals.

QUADRE V

Relació entre la població computada i la real

Grups d'edats	Població real (C)	%	Població computada (B)	%	$\frac{C}{B} \times 100$
0-6	628	15,45	799	15,66	78,6
7-15	801	19,70	1.081	21,19	74,1
16-24	657	16,17	1.032	20,23	63,6
25-39	894	22,01	1.165	22,84	76,7
40-49	493	12,12	466	9,14	105,8
50 i més	592	14,55	558	10,94	106,1
	4.065	100	5.101	100	

Font: Elaboració pròpia.

No creiem que l'esperança de vida fos inferior a l'esmentada de 27,5 anys, de manera que rebaixant S_x ens donàs una població computada inferior a la que hem averiguat. A més, si ens fixem en els percentatges de C i B, ens adonarem que les principals discrepàncies se situen als grups 16-24, 40-49 i més de 50, mentre que els altres no es distancien molt.

Així aquest 25% més de població censal que surt amb la utilització de la taula de supervivència, el podríem justificar per haver fet servir unes taxes massa elevades, per haver estudiat un volum de població reduït, per no estar resolta la qüestió de les migracions i, sobretot, per les ocultacions que, sens dubte, es produïren¹⁸. Si afegim al recompte censal (4.065 h.) un 10%, a propòsit de les ocultacions, i descomptem un 10%, de la població computada (5.101 h.), com a conseqüència de les tres primeres justificacions, ens donarà una població entre 4.591 habitants. Aquestes xifres les considerem molt pròximes a la realitat, si tenim en compte que, com ja hem assenyalat, el 1794 la vila d'Algemesí arribava als 4.950 habitants¹⁹.

En resum, ens trobem davant d'un cens que, pel que fa a Algemesí, no gaudeix de les garanties totals de fiabilitat, malgrat l'exhibició estadística que presenta. Tanmateix, és l'única eina disponible per a l'estudi estructural de la població d'Algemesí el darrer quart del segle XVIII. Veïem-ho.

L'EDAT I EL SEXE. LES GENERACIONS DEL XVIII

Ens resulta una mica difícil analitzar els grups d'edats del cens per la manera, tan poc corrent, en què s'agrupen. Així i tot, podem concentrar-los en tres grans grups, i, al mateix temps, fer-ne les comparacions pertinents amb altres indrets peninsulars (Quadre VI), malgrat que aquests tenen una superfície i població molt més grans, cosa que fa augmentar el seu grau de complexitat davant del d'Algemesí.

QUADRE VI

Estructura per grans grups d'edat, en percentatges

	Joves (0-15)	Adults (16-49)	Vells (50 i més)
Algemesí	35,16	50,28	14,66
País Valencià	36,4	48,3	15,3
Catalunya	37,7	47,3	15,0
Galícia	35,1	48,7	16,1
Andalusia	31,9	53,8	14,2
Espanya	35,9	49,6	14,5

Font: Elaboració pròpia²⁰

¹⁸ Pels efectes fiscals, les ocultacions haurien d'ésser importants perquè el nombre de propietaris també ho era. El 1733, hi havien 835 impositors per a l'equivalent, dels quals 78 eren terratinents. Això suposava uns percentatges, respecte a la població algemesinenca d'aleshores, del 31% i 2'9%, respectivament, quantitats semblants a les del 1787. Arxiu Municipal d'Algemesí, Equivalente, 5653, leg. 1, exp. 42.

¹⁹ CAVANILLES, A. J., op. cit., p. 265.

²⁰ Dades preses del *Censo español executado de orden del rey comunicada por el Excmo. Sr. Conde de Floridablanca, primer secretario de Estado y del despacho, en el año de 1787*, Imprenta Real, Madrid.

És curiós observar com la distribució per grans grups d'edat de la població d'Algemesí és molt més coincident amb la d'Espanya que no pas amb la del País Valencià. Fins i tot, per grups, s'assembla més a Galícia (0-15) i andalusia (50 i més), i adoptant una posició intermitja en el grup d'adults, on el màxim el dona aquesta darrera i el mínim Catalunya.

Així doncs, és fàcil de dir que la població d'Algemesí, el 1787, s'apropava a la d'un lloc de característiques demogràfiques típiques a la de qualsevol poble agrari de l'interior peninsular. Això, com ara veurem, no reflecteix tota la realitat d'aleshores.

QUADRE VII

Evolució de l'estructura en grans grups d'edat, en %²¹

Grups d'edat	Algemesí		Espanya		Població estable
	1768	1787	1768	1787	
0-24	52,8	51,3	51,2	51,8	52,0
25-49	36,4	34,1	35,5	33,7	32,5
50 i més	10,8	14,6	13,3	14,5	15,5
	100	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia.

Si distribuïm les edats en tres grups, en compte de quatre (Quadre VII), i les comparem amb els del conjunt estatal, segons els censos de 1768 i 1787, apreciem que les disminucions intercensals en els grups 0-24 i 25-49 han estat més fortes a Algemesí que al total espanyol: $-2,84\%$ en lloc de $+1,17\%$ en el primer grup, i $-6,32\%$ en lloc de $-5,07\%$ en el segon. Pel que fa als majors de 50 anys, l'augment fou extraordinari per a la població algemesinenca, ja que s'incrementà el $35,2\%$, en tant que solament el $9,02\%$ ho feu tot l'estat.

En resum, la tendència cap a la «població estable» definida per BOURGEOIS-PICHAT²² va ésser més ràpida a Algemesí que a Espanya. Això, com en el seu moment veurem, fou més producte del descens de la natalitat que de la mortalitat.

La inusual distribució per grups d'edats del cens de 1787 fa que la figura resultant de la piràmide de població corresponent resulte una mica estranya quant a la forma. Hem preferit, doncs, fer una anàlisi detallada del conjunt de les generacions del període 1738-1787 i veure'n les possibles anomalies.

La generació corresponent al grup d'edat 16-24 representà el punt culminant de la tendència a l'alça dels naixements, que, des del 1670-1680, havia començat a produir-se a Algemesí. La davallada de les generacions inferiors (7-15, 0-6)

²¹ Els percentatges d'Espanya i la columna de població estable han estat agafats de P. Romero de Solís, op. cit., p. 152.

²² Citat per P. Romero de Solís, op. cit., p. 152.

QUADRE VIII

Les generacions d'Algemesí del 1738 a 1787

Grups d'edats	Generació	Batejos	Mitjana anual	Índex de variació
40-49	1738-1747	1.511	151,1	100
25-39	1748-1762	2.805	187	123,7
16-24	1763-1771	2.021	224,5	148,5
7-15	1772-1780	1.917	213	140,9
0-6	1781-1787	1.194	170,5	112,8

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades recollides a l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

es va deure al continu descens de la natalitat a partir de la dècada 1771-1780, descens doblement afectat per la disminució dels matrimonis i de la possible emigració.

L'ESTAT CIVIL I LA NUPCIALITAT

En analitzar les dades que, sobre l'estat civil de la població d'Algemesí, dona el cens, ens trobem amb una sèrie d'irregularitats difícils d'explicar (Quadre IX). En primer lloc, els percentatges del fadrinatge masculí són molt baixos en les edats altes, inferiors al 7%, quan la mitjana espanyola era del 12,0%, per als grups 40-49 i 50 i més, respectivament. Contràriament, les dones solteres tenen en els grups alts uns percentatges anormals i il·lògics, especialment en el grup 40-49.

QUADRE IX

Percentatges en la composició per estat civil de la població major de 15 anys (1787)

Grups d'edats	HOMES			DONES		
	Fadrins	Casats	Vidus	Fadrines	Casades	Vidues
16-24	93,0	7,0	—	73,2	26,8	—
25-39	23,2	73,8	3,0	11,3	81,3	7,4
40-49	5,1	86,3	8,6	72,2	7,7	20,1
50 i més	6,4	69,9	23,7	30,4	23,6	46,0

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens de Floridablanca.

La justificació d'aquestes anomalies resulta complicada, sobretot, a l'hora de comparar els percentatges de fadrins/nes i casats/des. Si ens fixem amb les xifres dels grups 40-49 i 50 i més anys, veurem que, en compte d'ésser pròximes, estan allunyades. El 72,2% de solteres entre 40 i 49 anys contrasta molt amb l'11,9% de Catalunya o l'11,4% d'Espanya. Ni la conjuntura econòmica parcialment ad-

versa (crisis de subsistència entre 1754-1789, alça de preus i augment de la renda de la terra)²³, ni la disminució del nombre de matrimonis entre 1760 i 1775, ni l'emigració d'homes en aquest mateix període, són causes suficients per a explicar les rareses esmentades. Tampoc no hi ha cap «generació buida» d'homes i, a més, malgrat el crític sexenni 1782-1787, la natalitat entre 1760-1780 fou la més alta del segle (217,6 naixements de mitjana anual). Altrament, el darrer terç del XVIII va veure com la introducció del cacauet ajudava a Algemesí a superar la crisi de la morera, tot esperant l'entrada paulatina del taronger, al mateix temps que la superfície irrigada augmentava en arribar l'aigua a la partida de Cotes gràcies a la prolongació de la Séquia Reial cap a Sollana, despeses que foren costejades pel duc d'Hijar, senyor d'aquest darrer poble²⁴.

D'altra banda, si comparem els percentatges totals amb els del País Valencià i els del conjunt d'Espanya (Quadre X), les xifres masculines són bastant «normals», i s'apropen més a les de l'estat que no pas a les del País Valencià. Quant a les dones, els percentatges que són a Algemesí són totalment diferents dels dels altres dos territoris que comparem, sobretot, amb les fadrines i casades, on les xifres són discrepants amb les que ens donen els Llibres de Batejos, Mortuoris i Matrimonis de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

QUADRE X

Percentatges de l'estat civil d'Algemesí, País Valencià i Estat espanyol, 1787

	HOMES			DONES		
	Fadrins	Casats	Vidus	Fadrines	Casades	Vidues
Algemesí	32,4	59,5	8,0	43,6	39,9	16,4
País Valencià	30,4	63,4	6,1	24,2	63,5	12,2
Estat Espanyol ...	32,3	60,3	7,3	28,5	57,7	13,7

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens de Floridablanca i de P. Pérez Puchal, op. cit., p. 37.

En definitiva, tants desajusts amb les xifres imposen de nou l'explicació donada sobre els censos pre-estadístics: irregularitat i ocultacions, xifres desiguals i poc contrastades.

Respecte a la nupcialitat, a partir de 1770, el nombre de casaments anuals anà en descens, per a recuperar-se en les dècades següents d'una manera lenta. Així, dels 36'7 matrimonis/any celebrats durant el decenni 1771-1780, es passà a 44'9 durant el període 1791-1800. Tanmateix, com podem observar en el quadre següent, aquest augment absolut no fou paral·lel a les xifres relatives que dona la taxa de nupcialitat.

²³ ANES, G., op. cit., pp. 430-431.

²⁴ SEGURA DE LAGO, J., op. cit., p. 28.

QUADRE XI

*Evolució de la taxa de nupcialitat, 1771-1800*²⁵

Període	Mitjana anual de matrimonis	Taxa de nupcialitat ‰	Variació pob. absoluta	Variació de la taxa
1771-1780	36,7	9,4	100	100
1781-1790	40,3	9,9	104	105
1791-1800	44,9	9,07	127	96

Font: Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

Si observem els índexs de variació de la població absoluta i de la taxa de nupcialitat, veurem que no són paral·lels ni entre si ni amb l'augment de matrimonis, és a dir que, malgrat haver-hi un creixement de la població absoluta conjuntament amb el nombre de casaments, hi ha un decreixement en l'índex de la taxa de nupcialitat. Aquest descens es pot explicar per les cíclicues crisis de subsistència del final del XVIII i els consegüents augments dels preus dels productes de primera necessitat²⁶, que tot junt feien minvar les xifres relatives dels matrimonis.

La taxa de nupcialitat del 9,9‰ per al període que ens ocupa, tot i no ésser excessivament elevada, la podem considerar alta, i està en relació amb la taxa de masculinitat, que en aquell temps arribà a assolir una xifra per damunt de la majoria dels territoris estatals. Això darrer contrasta amb els alts percentatges del fadrinatge femení que hem vist anteriorment, i ens reafirma una vegada més en l'explicació de la parcial inexactitud d'aquest recompte censal.

TAXA DE MASCULINITAT I IMMIGRACIÓ

L'extraordinari augment poblacional que experimentà el País Valencià al llarg de tot el segle XVIII fou conseqüència, a més de la natalitat, de l'arribada de forts contingents d'immigrants que la propiciaren, i que venien a reomplir el buit deixat la centúria anterior per l'expulsió dels moriscos²⁷, encara que també hi ha la tesi d'un creixement de la població amb una baixa o nul·la immigració²⁸.

Algemesí no fou població de moriscos i, tal vegada per això, les repercussions de la immigració resultaren de poca entitat. De tota manera, ens és possible afir-

²⁵ La fórmula que hem utilitzat per averiguar la taxa de nupcialitat ha estat $C = \frac{n}{P} \times 1.000$, essent n el nombre de matrimonis per any i P la població total.

²⁶ Com a exemple viscut d'aquests augments de preus, assenyalem que, al foli número 45 del Llibre de Batejos que inclou el 1795, el capellà de la Parròquia de Sant Jaume anotà: «En agosto de este año pasa el arroz a 14 libras en cáscara, y blanco a 25». Haurien d'ésser uns forts augments, quan van meréixer ser escrits pel mossèn.

²⁷ BUSTELO GARCIA DEL REAL, F., «La població del País Valencià al segle XVIII», *Recerques, Història, Economia, Cultura*, núm. 5, Barcelona, 1975, p. 89.

²⁸ BURRIEL DE ORUETA, E., *Demografía de la Huerta de Valencia. Zona Sur*, Madrid, 1971, p. 22.

mar que, en el període 1761-1785, un total de 251 nous llinatges es van establir a Algemesí²⁹, lo que suposa uns 10 per any.

QUADRE XII

Procedència de nous llinatges establerts a Algemesí en el període 1761-1785

Comarca o territori històric	Nombre de llinatges	%
Ribera Alta	103	41,04
Ribera Baixa	24	9,56
Resta del País Valencià	96	38,25
Catalunya	2	0,80
Aragó i Navarra	10	3,98
Resta de l'Estat	9	3,58
França	7	2,79
Total	251	100,00

Font: Elaboració pròpia.

Veiem en el quadre que la meitat dels nous llinatges vinguts a Algemesí provenen dels pobles de tota la Ribera del Xúquer, Alta i Baixa (50,60%), quantitat que s'eleva al 88,85%, si tenim en compte els percentatges de la Ribera i del País Valencià, és a dir, que solament un 11,15% procedia de fora del territori valencià. Això significa que dels indrets no valencians fou molt minsa l'arribada de gent, cosa que ajudaria a corroborar en part la tesi de Burriel de Orueta sobre el creixement de l'Horta de València sense ajuda externa³⁰.

Així doncs, la taxa de masculinitat no podia ésser tan elevada com a la resta del País Valencià, encara que hem d'expressar els nostres dubtes sobre aquest índex per a Algemesí, ja que el fet de les ocultacions afectà el conjunt masculí. D'aquesta manera, el 108,0 de taxa de masculinitat del País Valencià per al 1787, es redueix per a Algemesí a 102,7, índex que superava molts territoris estatals (Catalunya, Illes Balears, Andalusia) i, fins i tot, la mitjana espanyola (99,2), però que no arribava a les elevades taxes dels territoris situats en els cinc primers llocs, que oscil·laven entre el 103,6, per a Castella la Nova, i el ja esmentat del 108,0 per al país Valencià³¹.

Fem notar que, si només tenim en compte el conjunt de població algemesinenca comprés entre els 16 i 49 anys, la taxa de masculinitat disminueix al 95,6, cas que suposa una evident ocultació d'homes, puix que entre aquestes edats s'han de situar els cridats a milícies i els propietaris, els quals, per raons ben paleses preferien quedar en «l'anonimat».

²⁹ SEGURA DE LAGO, J., op. cit., pp. 32-50.

³⁰ BURRIEL DE ORUETA, E., op. cit., p. 22.

³¹ Les xifres de masculinitat han estat preses de J. Nadal, op. cit., p. 100.

NATALITAT I FECUNDITAT

Ja hem comentat abans com, malgrat l'escassa importància de la immigració, la població d'Algemesí augmentà considerablement els seus efectius al llarg del segle. Fou el factor demogràfic de la natalitat el que feu créixer la població, ja que la mortalitat va ésser, quasibé sempre, molt baixa. Cal que comentem, doncs, l'índex positiu del moviment natural de la població, a partir de les dades del següent quadre.

QUADRE XIII

Algemesí. Evolució en mitjanes desenals del nombre de batejos, durant el període 1701-1790

Decenni	N.º batejos anuals	Índex de variació
1701-1710	100,6	100
1711-1720	102,9	102,2
1721-1730	142,6	141,7
1731-1740	158,8	157,8
1741-1750	152,7	151,7
1751-1760	190,2	189,0
1761-1770	216,5	215,2
1771-1780	218,8	217,4
1781-1790	174,8	173,7

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

El nombre de batejos es multiplicà per més de 2 entre 1701-1710 i 1771-1780. El decenni 1781-1790 fou de retrocés respecte als anteriors a causa de les crisis de subsistència i de les epidèmies de febrer terçanes, sobretot la del 1785, que feren disminuir el nombre de casaments i, consegüentment, el de batejos per la difícil conjuntura econòmica.

Si ens atenim a la població absoluta dels anys 1714, 1768 i 1787, que donen els respectius recomptes censals, i a les mitjanes decennals de batejos corresponents a aquests anys, obtenim les següents taxes brutes de natalitat: 47,4‰, 55,6‰ i 55,6‰³². Aquests índexs responen, amb la irregularitat creixent-decreixent inclosa, al cicle demogràfic antic, però hem d'assenyalar que la davallada de la natalitat del darrer terç del segle fou continua, fins arribar als anys 20 del segle XIX, quan de nou començà a pujar³³. Aquesta ràpida disminució fou acompanyada per un descens de la mortalitat, que també augmentà al segle següent com a conseqüència de les epidèmies del còlera. Era lògic, doncs, que,

³² Índex obtinguts utilitzant la fórmula $n = \frac{N}{P} \times 1.000$, on N és el nombre de nascuts vius durant l'any (= mitja aritmètica del decenni corresponent) i P la població mitja d'aquell any.

³³ El 1794 fou del 37'4‰, i el 1808 del 34'2‰.

si la natalitat i la mortalitat disminuïen, la població havia de començar un envelliment progressiu, com ja hem vist al parlar dels grups d'edats.

Si considerem que la taxa bruta de natalitat no és un índex demogràfic suficientment explicatiu, haurem de recórrer a altres indicadors més específics i que ens donen una valoració més adequada sobre els naixements.

QUADRE XIV

Fecunditat i reproducció a Algemesí (1787)

Taxa global de fecunditat	167,2 ‰
Taxa de fecunditat legítima	375,1 ‰
Taxa bruta de reproducció	2,77 ‰
Taxa neta de reproducció	1,25 ‰
Taxa de reproducció legítima	6,22 ‰
Relació neta entre xiquets (de 0 a 6 anys) i dones (16 a 49 anys)	1,34 ‰
Relació neta entre xiquets (de 7 a 15 anys) i dones (de 25 a 49 anys)	2,16 ‰

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Cens de Floridablanca i de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume. Per averiguar els valors demogràfics hem utilitzat la formulació de R. Pressat, «Demografia estadística», Barcelona, 1979, pp. 103-127.

Com podem apreciar, la taxa global de fecunditat no és excessivament alta, ja que 0,1672 fills per dona fèrtil a l'any és inferior als índexs considerats normals en aquella època. Altrament el prototipus estable per a una població amb una taxa bruta d'increment dels naixements del 10‰, i amb una esperança de 28 anys, xifres properes a les d'Algemesí, té una natalitat bruta del 45,2‰, i una taxa bruta de reproducció del 3,1. Si comparem aquests índexs amb els d'Algemesí, 43,0‰, i 2,77, respectivament, ens adonarem que l'allunyament entre model i realitat no és excessiu.

Així i tot, hi ha algunes taxes del quadre XIV que resulten una mica exagerades. En aquest cas es troba la taxa de reproducció legítima, 6,22 per a Algemesí, que considerem molt elevada, puix que això suposaria una descendència final de quasi 13 fills. Si contrastem aquesta darrera xifra amb els màxims històrics coneguts, 8,8 per a les Illes Cocos durant el sexenni 1932-1937 i 8,6 per al grup ètnic hutterita (1946-1950)³⁴, deduirem fàcilment que les xifres del cens no són del tot correctes, especialment quan utilitzem solament les de les dones casades (fecunditat i reproducció legítimes).

En resum, garantida la substitució (125 filles substituïen 100 mares), la natalitat anà reduint-se a partir del 1781, i no sols ho feu la taxa bruta, sinó també la relació xiquet/dona: 2,15 per a la dècada dels 71-80, i 1,34 per als anys 81-90.

³⁴ BORRIE, W. D., *Historia y Estructura de la Población Mundial*, Madrid, 1972, p. 58.

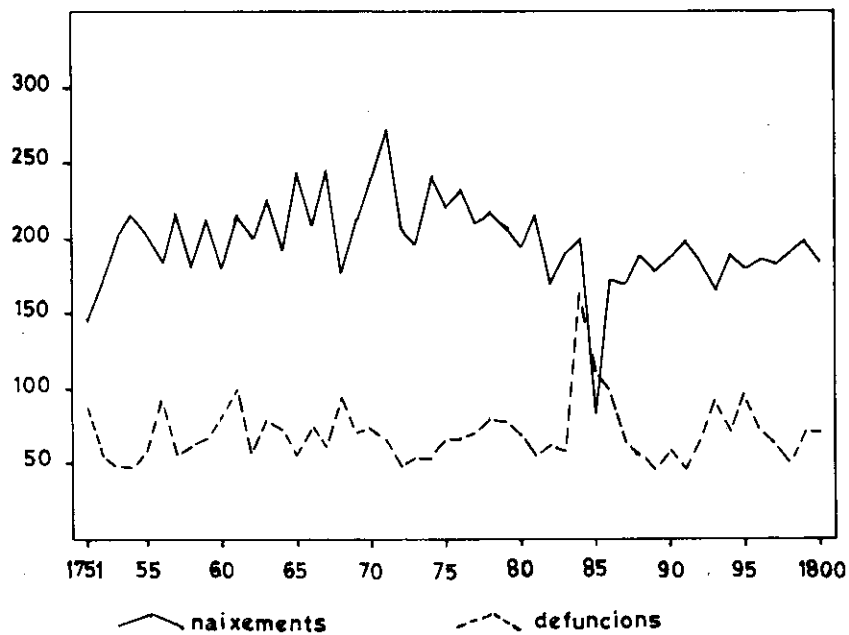

Fig. 1.—Algemesí. Evolució de naixements i defuncions en el període 1751-1800

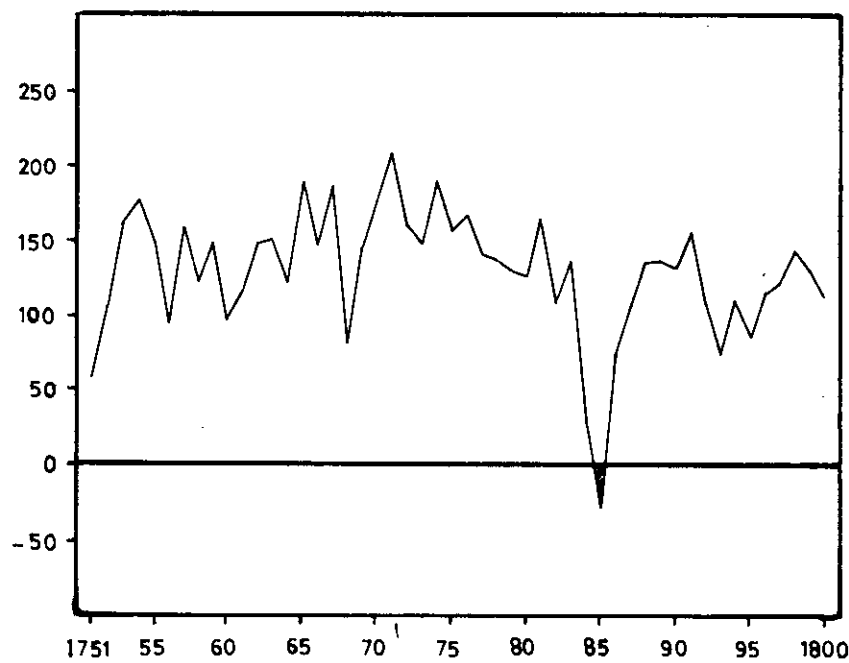

Fig. 2.—Algemesí. Evolució del creixement vegetatiu en el període 1751-1800

LA MORTALITAT

Ens referim en aquest apartat únicament a la taxa bruta de mortalitat, ja que disposem de molt poques dades de defuncions d'albats per averiguar la mortalitat infantil.

Durant el decenni 1781-1790, el nombre total de decessos fou de 776, que suposen una mitjana anual de quasibé 78 defuncions. Segons aquesta xifra, la taxa bruta de mortalitat per a l'any 1787 seria del 19,2‰, índex baixíssim si pensem que, per aquells anys, els països amb una mortalitat baixa, com Suècia i Finlàndia, tenien un 21,7‰, i 21,0‰, respectivament³⁵. Pel que fa Espanya, un dels llocs que gaudia d'una favorable taxa de mortalitat era Bilbao, amb un 23,6‰,³⁶ xifra molt superior a la d'Algemés.

Ens resulta una mica difícil de creure aquest 19,2‰ de mortalitat, malgrat que la dels anys 1714 i 1768 fou del 20,4‰ i 24,6‰. En les dades recollides personalment a l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume no vàrem detectar cap crisi demogràfica important al llarg del XVIII, a excepció de la dels anys 1784 a 1786. Si tenim en compte això darrer i agafem la mitjana de defuncions del septenni 1784-1790, període que inclou els anys de crisi, la mortalitat augmenta fins al 21,2‰, índex igualment baix, i que corrobora l'escassa incidència negativa de la mortalitat en el creixement de la població.

Acceptar aquestes xifres com a exactes podria ésser problemàtic, però, al menys, sí que deduïm d'elles una propensió a la baixa de la mortalitat, la qual cosa suposava un canvi positiu en la tendència demogràfica secular. Aquest canvi pensem que fou el fruit d'unes millores econòmiques, però no de la substitució de les malalties de sempre³⁷.

Per altra part, cabria la possibilitat d'un falsejament en les xifres de defuncions tretes de l'arxiu parroquial. No creiem això per la senzilla raó que, observats tots els llibres dels del 1532, any que comencen a Algemesí els registres baptismals, no hem trobat cap índex en contra de la veracitat d'aquestes dades, ans al contrari, sempre hem vist meticulositat en les inscripcions. De tota manera, si donéssim per cert un augment real de les defuncions, aquestes quedarien equiparades per les ocultacions del cens, i el resultat seria un índex de mortalitat igual o molt semblant l'esmentat de 19,2‰.

Un estudi més profund d'un àmbit territorial més ampli i de característiques semblants a les d'Algemesí, com podria ésser tota la comarca de la Ribera del Xúquer, demostraria o no que els baixos índexs de mortalitat d'Algemesí no foren casuals. No obstant, l'anàlisi del creixement vegetatiu de la vila ens pot ajudar a entendre la qüestió de la baixa mortalitat.

³⁵ Ibid., p. 107.

³⁶ ROMERO DE SOLÍS, P., op. cit., p. 147. S'especifica que la taxa de mortalitat de Bilbao és solament sobre el 50% de la població total de la ciutat.

³⁷ Ja hem comentat abans la substitució de la morera pel cacauet, la introducció de la taronja i l'augment de la superfície irrigada com a factors desencadenants d'una millora econòmica.

EL CREIXEMENT VEGETATIU

La mitjana anual del saldo vegetatiu del període 1781-1790 fou de 97,2, que suposa un índex de creixement natural del 23,9‰ o 2,39‰. Aquest considerable augment no va ésser excepcional, si el comparem amb el 2,7% del 1714 i, sobretot, amb els 3,67% per al 1768. Aquests alts coeficients de creixement són superiors al 2,02% que el 1780 tenia Finlàndia, considerat com un dels països amb un increment vegetatiu més alt d'aquells moments.

QUADRE XV

Evolució del creixement natural en mitjanes anuals absolutes, 1701-1800

Període	Batejos	Defuncions	Creixement vegetatiu	Índex de variació del creixement vegetatiu
1701-1710	100,6	41,3	59,3	100
1711-1720	102,9	44,3	58,6	98,8
1721-1730	142,6	39,1	103,5	174,5
1731-1740	158,8	42	106,8	180,1
1741-1750	152,7	62	90,7	152,1
1751-1760	190,2	63,9	126,3	212,4
1761-1770	216,5	73,6	142,9	240,9
1771-1780	218,8	64,1	154,7	260,8
1781-1790	174,8	77,6	97,2	163,9
1791-1800	185,4	68,9	116,5	196,4

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume.

En l'evolució del creixement natural apreciem fonamentalment dues coses: que no hi ha cap dècada negativa i que l'augment és sempre constant, a excepció de les dècades 1741-50 i 1781-90, però amb la particularitat que la recuperació es produeix ràpidament. Així mateix, cal assenyalar que, entre 1701 i 1800, solament hi va haver un any, el 1785, amb un creixement vegetatiu negatiu (Gràfic 2).

Aquest fort increment de la població algemesinenca no fou continuat regularment durant la centúria següent, ja que, primer la guerra del francès i, posteriorment, les epidèmies de còlera, s'encarregaren de reduir el ritme de creixença del segle XVIII, encara que no l'aturaren mai.

L'ESTRUCTURA PROFESIONAL

L'activitat bàsica dels pobladors d'Algemesí durant el XVIII fou l'agrària, segons podem veure en les professions que dona el cens de Floridablanca. El percentatge de població activa el 1787 era del 50,3%, xifra bastant superior a la del País Valencià (27,5%) i a la de l'Estat (26,2%), com era d'esperar d'un poble rural on les classes privilegiades eren més bé poc nombroses.

Si agrupem per sectors econòmics les professions, ens ofereixen els següents resultats: el 88,8% treballaven en el sector primari; el 4,0% ho feia en el secundari, i el restat 7,2% en el terciari. Del 88,8% ocupats en el sector agrari, 1485 eren llauradors propietaris de terres, de petita o mitjana extensió, i 333 eren jornalers. Això, traduït a percentatges, significava que, del total de la població activa, el 72,5% eren propietaris de béns agrícoles, i solament el 16,3% assalariats.

Escassa importància tenia el sector secundari, on hi havia 78 artesans i 5 comerciants, principalment de seda i cereals. Finalment, el sector terciari agrupava 79 criats, 4 escrivans, 2 advocats, 45 estudiants i 17 persones del clero o amb ell relacionades, representant aquests darrers un 0,8% del total de la població activa, el qual era inferior a l'1,28% del País Valencià i, sobretot, al 2,57% del conjunt estatal³⁸.

QUADRE XVI

*Població activa per sectors, 1787*³⁹

	% Sector primari	% Sector secundari	% Sector terciari
Algemesí	88,8	4,0	7,2
País Valencià	70,6	13,7	15,7
Estat espanyol	68,6	11,4	20,0

Font: Elaboració pròpia.

El quadre anterior ens pot servir de resum per a reafirmar el caràcter principalment agrari d'Algemesí a les darreries del segle XVIII, molt superior al del País Valencià i al del conjunt estatal. Per altra part, el nombre elevat de propietaris possibilitaria més encara les ocultacions en el cens, amagant-se així dels probables impostos.

CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest estudi, hem fet constar diverses vegades els nostres dubtes sobre la total fiabilitat del recompte censal de Floridablanca, així com la insuficient quantitat de població d'Algemesí per a fer extensible a altres llocs les deduccions que hem anat fent. De tota manera hem detectat els indicis d'un canvi, encara que conjuntural, en la demografia d'antic règim d'una comunitat agrària, però, això sí, desenvolupada quant al comerç dels seus productes, i canviant quan la crisi d'un producte, la seda, ho demanava. En definitiva, ens trobem davant d'un *modus vivendi* agrícola, però obert a innovacions i conscient del bene-

³⁸ PÉREZ PUCHAL, P., op. cit., p. 38.

³⁹ Els percentatges han estat elaborats a partir del Cens de Floridablanca i de P. Pérez Puchal, op. cit., p. 38.

fici que podia tenir el no tancar-se en estructures agrícoles arcaiques, com així ocorria a la major part de l'estat ⁴⁰.

Salvant els defectes que les imperfeccions del cens pot donar, podem simplificar les conclusions en els següents punts:

a) La població d'Algemesí del 1787, o més exactament la del decenni 1781-1790, va tenir un creixement vegetatiu lleugerament superior al 2% anual, produint-se al mateix temps una tendència a augmentar la població vella com a conseqüència d'una lenta disminució de la mortalitat.

b) Les crisis de subsistència són, a excepció de la de 1784-85, de poca repercussió en la demografia local, cosa que no succeeix així a tots els llocs.

c) Hi ha una disminució paulatina de la natalitat que arribaria a ésser de menys del 40‰ en el període 1791-1800. Aquest baix percentatge, per a l'època en què ens trobem, es mantindria fins al tercer decenni del segle XIX. Tanmateix, aquest descens l'hem de considerar conjuntural, ja que les escasses crisis de subsistència i epidèmies (febres terçanes) afectaren més la natalitat que la mortalitat.

d) Quant a aquesta darrera, els òbits descendeixen per sota del 20‰, índex realment baix per a l'època, i que repercutí en l'increment percentual de la població de més de 50 anys.

e) Les xifres d'immigrants no van ésser elevades, per això no van tenir gran importància ni en l'augment poblacional, ni en la taxa de masculinitat, tan elevada aquesta al País Valencià.

En resum, malgrat les divergències respecte al model estable i les reserves que sempre s'ha de tenir amb els censos pre-estadístics, la població algemesinenca del 1787 representa clarament l'exemple d'una població agrícola amb característiques diferencials positives comparada amb altres poblacions agràries. Aquesta distinció fou producte d'una situació favorable i no d'un vertader canvi en la secular tendència demogràfica, com així es demostraria al llarg del segle XIX.

⁴⁰ Per a la relació entre població i estructures i producció agràries, cal veure l'obra ja citada de P. Romero de Solís i el treball de V. Pérez Moreda *Las crisis de mortalidad en la España interior*, Madrid, 1980.

FONTS DOCUMENTALS

ARXIU MUNICIPAL DE L'AJUNTAMENT D'ALGEMESÍ, Expedients sobre l'Equivalent i Quintes.
ARXIU DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME D'ALGEMESÍ, Llibres de Batejos, Mortuoris i Desposoris.

BIBLIOGRAFIA

- ANES, G., *Las crisis agrarias en la España Moderna*, Taurus, Madrid, 1970.
- BALLESTER, B., *Historia de la Villa de Algemés*, Biblioteca Ségena, Imprenta Juan B. Juan, Algemés, 1958.
- BORRIE, W. D., *Historia y Estructura de la Población Mundial*, Istmo, Madrid, 1972.
- BURRIEL DE ORUETA, E., *Demografía de la Huerta de Valencia*, Madrid, 1971.
- BURRIEL DE ORUETA, E., *Crecimiento demográfico de las comarcas del País Valenciano en el siglo XVIII*, Cuadernos de Geografía, 21, 1978, pp. 1-20.
- BUSTELO GARCÍA DEL REAL, F., «La població del País Valencià al segle XVIII», *Recerques, Història, Economia, Cultura*, núm. 5, Barcelona, 1975.
- CASTELL LLÀCER, V., *El paisaje agrario de Algemés*, Institución Alfonso el Magnánimo, Valencia, 1971.
- CASTELLÓ TRAYER, J. E., *El País Valenciano en el Censo de Floridablanca*, Institución Alfonso el Magnánimo, Valencia, Instituto Valenciano de Estudios Históricos, Valencia, 1978.
- CAVANILLES, A. J., *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 1795-1797, 2.ª ed., 2 vols., Zaragoza, C.S.I.C., 1958.
- Censo Español executado por Orden del Rey comunicada por el Excelentísimo Señor Conde de Floridablanca, primer Secretario de Estado y del Despacho, en el año de 1787*, Imprenta Real, Madrid.
- DUPAQUIER, J., «Problèmes de contrôle des dénombremets», *Annals de Demographie Historique*, París, 1972, pp. 203-214.
- GERARD, H. i WUNSCH, G., *Demografia*, Pirámide, Madrid, 1975.
- HENRY, L., *Démographie. Analyse et modèles*, Institut National d'Études Démographiques, París, 1984.
- HENRY, L., *Manual de demografia histórica*, Crítica, Barcelona, 1983.
- LIVI BACCI, M., «Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the late 18th to the 20th Century», Part I, a *Population Studies. A Journal of Demography*, XXX, n.º 1, 1968, pp. 83-102.
- HOLLINGSWORTH, T. H., *Demografía histórica*, Fondo de Cultura Económica, México, 1983.
- NADAL, J., *La población española. Siglos XVI al XX*, Ariel, Barcelona, 1973 (3.ª edició) i 1984 (1.ª edició corregida y aumentada).
- PÉREZ MOREDA, V., *Las crisis de mortalidad en la España interior*, Siglo XXI, Madrid, 1980.
- PÉREZ PUCHAL, P., *Geografía de la población valenciana*, L'Estel, València, 1976.
- PRESSAT, R., *Demografía estadística*, Ariel, Barcelona, 1979.
- PRESSAT, R., *El análisis demográfico*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1983 (1.ª reimpressió en España).
- PRESSAT, R., *La práctica de la Demografía*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1977.
- ROMERO DE SOLIS, P., *La población española en los siglos XVIII y XIX*, Siglo XXI, Madrid, 1973.
- SEGURA DE LAGO, J., *Llinatges d'un poble valencià, Algemés*, Institució Alfons el Magnànim, Ajuntament d'Algemés, València, 1975.
- TEROL GRAU, V., «Algemés fa 400 anys», *Butlletí Municipal d'Informació BERCA*, n.º 21, Algemés, 1984.